

ESKİÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE KARTAL-TAŞI/HAMİLELİK-TAŞI VE
BU TAŞIN KULLANIM ALANLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
*AN ASSESSMENT OF EAGLE-STONE/PREGNANCY-STONE AND THE
USES OF THIS STONE FROM ANCIENT TIMES TO THE PRESENT*

Sema ARSLAN

Doktorant, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Ph.D. Candidate, Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Ancient History

semarslantr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7281-8501

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
3/1, Mart - March 2021 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **16.01.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **09.03.2021**
Sayfa-Pages : **95 – 107.**

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: ARSLAN, Sema, “Eskiçağlardan Günümüze Kartal-Taşı/Hamilelik-Taşı ve Bu Taşın Kullanım Alanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2021, ss. 95 – 107.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

3/1, Mart - March 2021

95 – 107

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ESKİÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE KARTAL-TAŞI/HAMİLELİK-TAŞI VE BU TAŞIN KULLANIM ALANLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF EAGLE-STONE/PREGNANCY-STONE AND THE USES OF THIS STONE FROM ANCIENT TIMES TO THE PRESENT

Sema ARSLAN

Öz

Mezopotamya'daki mineraloji ve taş işlemeciliği sahalarının gelişkinliği hem filolojik hem de arkeolojik veriyle desteklenmiştir. Bu veriler aynı zamanda Mezopotamya uygarlıklarının madenlere, özellikle taşlara farklı anlamlar yükledikleri üzerine de bilgi aktarımında bulunmuştur. Anlamlandırılmış ya da mâna yüklenmiş taşlar içerisinde üzerine analizler yapılmış olanı kartal-taşı diğer bir adlandırmayla hamilelik-taşıdır. Kartal-taşı anlamında olduğu varsayılan aban erê-taşının Mezopotamya'da kullanıldığı düşünülmüştür. Fakat Mezopotamya'nın gerek yazılı kaynaklarında taşın varlığına gerekse kullanımına dair bilgiler yeterince açık değildir. Kartal-taşının Mezopotamya'da kullanılmış olduğu konusundaki bilgiler kesin bir şekilde kanıtlanmamıştır ve genellikle Etana Efsanesi ile gündeme gelmiştir. Ayrıca değerlendirmeye yetecek kadar farklı metin verisi bulunmamaktadır. Öte yandan taşın Antikçağ'da kullanıldığına dair bilgiler daha geniş bir yer tutmaktadır. Mineraloji açısından kartal-taşının hangi türe ait olabileceğine yönelik bazı görüşler mevcuttur. Kartal-taşının içinde demir cevheri yüksek olan hematit, limonit veya siderit taşı olabileceği düşünülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde benzer bilgilerle

Abstract

The development of mineralogical and stone-working fields in Mesopotamia has been supported by both philological and archaeological data. Also these data have been found to convey information that Mesopotamian civilizations have places different meanings on mines, especially stones. The eagle-stone, which is analyzed among the stones that have been meaningful or implied, in the other word, the stone is the pregnancy-stone. Its is thought that the aban-erê-stone, which is thought to be in the sense of eagle-stone, is used in Mesopotamia. However, information about the existence and use of the stone in the written sources of Mesopotamia is not clear enough. Information about the eagle-stone being used in Mesopotamia has not been concluded and has often come up with the Legend of Etana. In addition, there is not enough different text data for evaluation. On the other hand, information about use of the stone in Antiquity has a another very large place. In terms of mineralogy, there are some opinionous about which species the eagle-stone may belong to. It is thought that the eagle-stone may have haematite, limonite or siderite stones with high iron ore in it. In the historical process, it was requested to make a general assessment

karşımıza çıkan taş hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

of the stone that came up with similar information.

Anahtar Kelimeler: Mineraloji, aban erê-taşı, kartal-taşı, hamilelik-taşı, aetit.

Keywords: Mineralogy, aban erê-stone, eagle-stone, pregnancy-stone, aetites.

Extended Abstract

In order for life to continue, pregnancy and childbirth issues have always been at the forefront. Various practices have been carried out to eliminate problems related to pregnancy in ancient times. During our research on stones, it was seen that eagle-stone was constantly raised with issues related to pregnancy. From ancient times to the present, many types of stones have been used as pregnancy stones. The stone we are dealing with is the eagle-stone, which is associated with the pregnancy-stone. In our study, the aim was to analyze the eagle-stone and its uses it's an examination. Therefore, it started from Mesopotamia, where the first written texts were found. In this context, does the stone have origin in Mesopotamia? How was this stone used in Antiquity? What species does stone reflect in the field of mineralogy? The study sought answers to such questions, and the gap in the literature has been tried to be filled. Current publications have been considered to enrich the study. Today, some opinions and information about eagle-stone are both scattered and new information has been added. In our study, this stone was discussed as a whole.

Primary and secondary sources containing information about the eagle-stone were obtained. A lot of information was found in the reviews that were carried out with access to the resources. The information is grouped. Although it is stated that the eagle-stone is mentioned in the texts written on cuneiform tablets with the name of aban erê, different text data about this stone is limited. It is possible to obtain information about the field of mineralogy from documents recorded in Mesopotamia. 𒄩AR.ra = 𒄩ubullû series is at the beginning of the documents that we can obtain information in the field of mineralogy. The volume of the series, which is considered important in terms of mineralogy, is known as MSL X. In this series, the aban erê-stone is registered, but no other information is learned other than this name. Apart from this resource, the other important series is Abnu šikinšu (NA₄ GAR-šú "the stone whose appearance is"). In this series, the external appearance and usage areas of the stones are recorded. However, we cannot get information about aban erê-stone in the stone definitions in this series. On the other hand, researchers have a common opinion that the word "erû" in the name of the stone is a homonym word meaning both eagle and being pregnant. This stone comes up with the Legend of Etana. Since different text samples are limited, only this example is not enough. Therefore, evidence that the eagle-stone exists in Mesopotamia is insufficient. According to the information in the ancient sources, this stone was often brought up with a narrative about the eagle. Stone is used by installed in the form of amulet to protect against miscarriage and to give birth easily. Today, the answer to the question of which species this stone will belong to in terms of mineralogy is haematite, limonite and siderite stone.

In this study prepared as a review article, the necessary literature was scanned. The primary resources and secondary resources obtained were examined in detail. The document review method, which is one of the qualitative research methods, was followed. Information about the eagle-stone has been reached. Data showing the nature of the answer were distinguished within the framework of the questions of the study. Information that the eagle-stone was used in Mesopotamia is inconclusive there is not enough data to support the idea that the stone is being used. New philological research will allow new interpretations to be made by updating old information about the stone.

On the other hand, we have learned more about the stone than we have learned from the works of the authors of the Antiquity. In addition, since it is in a usage area from antiquity to the present day, information about the stone is curious. It can be thought that this stone has become traditional in culture in some European countries. This issue not only concerns the fields of history and philology, but also the fields of science such as geology, mineralogy, petrography and gemology. Not only historians, but also geologists and mineralogists are researching the stone. The stone is still being analyzed by geologists and mineralogists. Conducting interdisciplinary examinations will be important for the analysis of the stone.

Giriş

Eskiçağ Mezopotamya'sında kayıt edilmiş filolojik belgelerden mineraloji ya da petrografi (taş bilimi)¹ gibi sahalar hakkında bilgilerin bolluğu dikkati çekmektedir. Mezopotamya'da kehanet veya medikal metinleri içeren geniş külliyatlı korpusların dışında günlük yaşamda kullanılan eşyaları, taşları, bitkileri ve hatta hayvanları tanımlayan serilerin varlığından haberdar olunmaktadır. Korpuslar dışında bir sözlük ya da ansiklopedi gibi değerlendirilen seriler de mevcuttur. Mezopotamya kayıtlarında bulunan önemli serilerinden biri *ḪAR.ra=ḫubullū* şeklindeki kısaltmayla bilinir ve ciltlere sahiptir. Seri literatürde *Urra=ḫubullu* adıyla da geçmektedir.² Mezopotamya'nın günlük yaşamındaki çeşitli konulara göre sıralanmış olan Sumerce ve Akadca iki dilli kelimelerin isimleri bu serinin ciltlerinde yer alır. Mineraloji açısından kıymetli görülen cilt ise *MSL X*'dur. Söz konusu olan cildin geniş bir derlemesi MÖ 2100-2000'li yıllara tarihlendirilir. Bu yayındaki listede çok miktarda taş ismi kayıtlıdır ve bu taşlardan öğrenebileceğimiz nesnelere adı da geçmektedir.³ Ayrıca genel başlık gibi düşünebileceğimiz ideogram ifadesinin altında taşın benzerliğini gösteren ya da taşı tanımlayan bir diziliş biçimi mevcuttur. Örneğin şadānu “hematit (?), magnetit”, dušia “açık yeşil bir taş, klorit, steatit”, zagin “mavi taş, lapis lazuli”, sāmtu “kırmızı taş, karnelyan” ve ḫulālu “siyah ve beyaz bantlı taş, olasılıkla bantlı agat” gibi taşların isimleri ve türleri alt alta listelenmiştir.⁴

Mineraloji alanında faydanabileceğimiz kayıtların hemen başında bir diğer önemli seri olan *Abnu šikinsū* (NA₄ GAR-šú: “taş ki görünüşü”) gelir. Serideki bilgiler “taş ki görünüşü/doğası ... şudur” şeklinde bir tanımlama ifadesiyle kayıt edilmiştir.⁵ Schuster-Brandis, amulet taşlarını detaylı bir şekilde incelediği eserinde *Abnu šikinsū Serisine* dair uzun versiyonları çivi

¹ Mezopotamya petrolojisi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Postgate, 1997.

² *MSL X*: Postgate, 1997: 213.

³ *MSL X*: 5-16; Postgate, 1997: 213; Horowitz, 1992.

⁴ *MSL X*: 5-9; Taşların Türkçe tercümesinde Schuster-Brandis'in eseri takip edilmiştir bkz. Schuster-Brandis, 2008; Eski Anadolu'nun ilk yazılı kaynakları olması bakımından mühim bir yere sahip olan Kültepe Metinlerinde ismini saydığımız taşların geçtiği bilinmektedir. Söz konusu taşların hangi türe ait olabileceği, çeşitli bilim insanlarının bu konudaki görüşleri ve sosyal yaşamda hangi alanlarda kullanılmış olduğuna dair daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Yıldırım, 2013a; Yıldırım, 2013b; Albayrak, 2016; Çeçen - Erol, 2018.

⁵ Horowitz, 1992; Reiner, 1995; Simkó, 2015; Postgate, 1997: 214-217.

yazılı metin transkripsiyonlarıyla birlikte yayınlamıştır.⁶ Serinin bazı metinleri Sultantepe Höyüğü, Koyuncuk Bölgesi, Aşşur şehri ve Sippar kentinde bulunan versiyonlara aittir⁷. Bu seride sadece taşların tanımları ve dış görünüşleri kayıtlı değildir aynı zamanda taşların kullanım bilgileri de kayıtlıdır.⁸ Farklı türlerden minerallerin ve taşların tanımlandığı seride taşın görünümü tasvir edilirken örneğin kırmızı, sarı, beyaz veya siyah gibi renkler kullanır ya da doğal yollarla algılanabilen kuşlar, ağaçlar veya bitkiler seçilir.⁹

Mineraloji terminolojisinde kartal-taşının tanımlamasına bakıldığında kartal-taşı yani aetit¹⁰ taşı çoğunlukla balçık demir filizi, çakmak taşı ya da ceviz büyüklüğüne sahip kuvars çakıllarından oluşan katılaşmış bir nodül olarak tanımlanır ve değerlendirme yapabilmek adına sinonim (anlamdaş) sözcük olan aetit taşı ile ele alınır. Aetit taşının içinde genellikle bir oyuk ya da boşluk bulunur ve bu kısım çeşitli gevşek taşları içerir. Bu taş eskiçağlardaki geleneksel inanışlar içerisinde kendine şu şekilde bir yer bulur: Kartal kolay yumurtlayamazsa bu duruma yardımcı olmak için taşları alarak yuvalarına götürür. Bu kullanım dışında sosyal yaşamda amulet¹¹ biçiminde takılmıştır.¹² Eskiçağlardan gelmiş olan bu inanç geleneği zamanla gelişmiştir. Taşa “büyülü”, “olağanüstü” veya “mucizevi” gibi kavramlar atfedilmiştir. Taşın medikal kullanımdaki özellikleri ise doğum ve gebelik ile ilgili alanlarla ilişkilendirilmiştir. İçinde bir ya da daha fazla çeşitli taşları içeren katılaşmalar eskiçağlarda yaşayan insanlar tarafından genellikle doğum taşı olarak kabul edilmiştir. İnsanlar doğum taşını kendi hayatlarından somut bir örnekle açıklamaya çalışmıştır. Taşın içindeki oyukta başka taşların bulunması ve ana taşın dışının bu küçük parçaları çevrelemesi nedeniyle bu görünüm anne rahmindeki bebekle ilişkilendirilmiştir. Bundan dolayı hamile kadınlara yardımcı olacağı düşünülmüştür.¹³

⁶ Schuster-Brandis, 2008.

⁷ Horowitz, 1992: 112-113.

⁸ Schuster-Brandis, 2008; Horowitz, 1992; Postgate, 1997: 214-218.

⁹ Horowitz, 1992: 112-113; Postgate, 1997: 214-218.

¹⁰ Aetit taşı içinde başka taşlar daha içeren jeot olarak tanımlanır. Jeot, dışı çevrelenmiş olan bir taş formunun içi boş, yarı yuvarlak ve kristalle kaplı olan görünümüdür. Mücevher mineralleri taşın içindeki merkeze doğru olan oyukta yer alır. Taşın kendi iç merkezi taşın dış formunu çevreleyen bileşimden farklıdır. Manutchehr-Danai, 2009: 380; Wyckoff, 1967: 87; Kartal-taşının balçık demir filizi (silisyumlu demir cevheri) nodülleriyle birlikte değerlendirilmesi için bkz. Thompson, 1933; Caley – Richards, 1956: 69; Duffin, 2012: 190-191.

¹¹ Eski Mezopotamya’da amuletler sadece kötülüklerden veya demonlardan korunmak için kullanılmazdı aynı zamanda arzulanı manevi inançlar içinde kullanırdı. Amuletler herhangi bir şeyi elde etmek adına büyü güçlere sahip olan nesnelere karşı kullanılırdı. Taş, bitki, kemik veya metaller amulet olarak kullanılabilirdi. Bu nesnelere zaman ilerledikçe renkleri ya da yapılarından dolayı belirli sınıflamalara tabi tutuldu. Taşlar genellikle bir bütün halinde değil boncuk dizileri halinde çoklu bir biçimde kullanılmıştır. Taş dizilerden yapılan amuletlerden el ve ayak bileklerine takılanlar dışında karın üstüne yerleştirilenler ya da göğüze takınlar da olmuştur. Eski Mezopotamya’da bazı tılsımlı nesnelere amulet olarak kullanılması hakkında daha geniş bilgi bkz. Kaçar, 2019.

¹² Manutchehr-Danai, 2009: 289; Ayrıca bkz. Bromehead, 1947: 16-17; Barb, 1950: 316.

¹³ Barb, 1950: 316-317; Ayrıca bkz. Wyckoff, 1967: 87; Dinler tarihçisi Eliade, doğum ve cinsellikle bağlantılı olan hamilelik-taşlarının özelliklerine değinmiştir. Hamilelikle ilişkilendirilen taşlar gebelik özelliklerini kırıldığında içerisinde pek çok taşı çıkarmış olmasından almıştır. Bkz. Eliade, 2009: 419 vd.

Çalışmanın amacı ilgi uyandıran kartal-taşını analiz etmek ve kullanım alanlarını incelemektir. Eskiçağlardan günümüze pek çok taş türü hamilelik-taşı anlamında kullanılmıştır. Araştırmamızda ele aldığımız taş hamilelik-taşıyla ilişkilendirilmiş olan kartal-taşıdır. Çalışmada doküman inceleme metodu takip edildi. Elde edilen temel kaynaklardan kartal-taşına dair bilgiler tarama yöntemi ile tespit edildi. Toplanan veriler gruplandırıldı. Bu doğrultuda ilk olarak giriş kısmında taşlarla ilgili literatürde öne çıkan eserler tanıtıldı ve taşın mineralojik tanımı yapıldı. Ardından aban erê-taşının semantiği hakkında kısa bir değerlendirme sunuldu. Daha sonrasında ise mitolojik bir öge ile ön plana çıkan ve taşın kullanıma dair bilgilere örnek teşkil edeceği düşünülen Etana Efsanesi incelendi. Böylelikle kartal-taşının Mezopotamya ile ilişkilendirilen kısmı sunulmuş oldu. Akadabinde Antikçağ'daki çeşitli yazarlardan taşın kullanımına dair örnekler verildi. İslâm bilim tarihinden ve Orta Çağ'dan bilgiler örneklendirildi. Günümüzde gelenekselleşmiş olan bazı inanç biçimlerinden bahsedildi. Son olarak genel bir değerlendirme yapıldı.

aban erê-taşının Anlamı

Mezopotamya'da kartal-taşının kullanılmış olduğuna dair analizler aban-erê-taşı üzerinden yapılmaktadır. Taşın isminde geçen erû kelimesinden yola çıkılmıştır ve bu kelimenin semantiğinin geniş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Akadca erû (arû/varyasyon Á.MUŞEN) karşılığı için “kartal” anlamı tanımlanır.¹⁵ erû (arû, merû) kelimesi “hamile olmak” mânalarına da gelmektedir. Çivi yazılı metinlerde “na₄.peš₄.a = a-ban e-re-e (hamile kalmak için taş)” ve “na₄.nu.peš₄.a = a-ban la e-re-e (hamileliği önleyen taş)” ifadeleri geçmektedir.¹⁶ *Abnu šikinsû Seris*indeki taşlarla ilgili tanımları içeren metin yerlerinde aban erê-taşı geçmemektedir. Dolayısıyla bu kaynaktan taş hakkında bilgi edinilmemektedir. Öte yandan *Hh Serisi MSL X*'da “na₄.peš₄.a = a-ban e-re-e = KA.inim.ma.bi” ve “na₄.nu.peš₄.a = MIN la MIN” ifadesiyle bir kayıt mevcuttur.¹⁷ na₄.peš₄ ifadesi “hamilelik/gebelik taşı” biçiminde tercüme edilmiştir. Reiner, NA₄ taş determinatifinin aban kelimesi ile, Á.MUŞEN yani kartal-kuşu ifadesinin ise erû kelimesi ile karşılanmış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Á.MUŞEN sumeogramının kartal-taşı adlandırmasıyla Akadca metin verilerinde sık sık aban erê ifade biçimiyle geçtiği şeklinde değerlendirmiştir.¹⁸

aban erê-taşının Analizi Üzerine Görüşler

aban erê-taşı hakkında ilk detaylı bilgileri veren kişilerin başında Thompson gelir. Thompson eserinde “Jeot Grubu ve Benzer Taşlar” başlığı altında bu taşı aban erî, ^aPEŠ₄ ve aetit kelimeleriyle birlikte ele alarak değerlendirmiştir. aban erî-taşının “hamilelik taşı” olduğuna inandığını ve bu taşın amulet biçiminde¹⁹ kullanıldığını belirtir. aban erî-taşının içinde başka

¹⁴ CAD E: 320-326; CDA: 80; AHw A-L: 247-248; erû kelimesi ayrıca “bakırdan yapılmış nesnelere” ve özel kullanımlarda “bakır boncuk” anlamlarına da gelebilmektedir. CAD E: 322e; 322f.

¹⁵ CAD E: 324c vd; CDA: 80; AHw A-L: 247.

¹⁶ CAD E: 325; Ayrıca bkz. CDA: 80.

¹⁷ MSL X B: st. 72 ve 73.

¹⁸ Reiner, 1995: 123-124.

¹⁹ Mezopotamya'nın medikal konularda kayıt edilmiş verilerinden bazı özel taşların var olduğu anlaşılmaktadır. Birtakım renkli taşların düşük tehlikesine karşı koruyucu işleve sahip olduğu düşüncesi hakim olmuştur. Babil metinlerinde kayıt edilmiş olan “hamile kalma taşı”

bir taşı (kalsit) içeren hematit olduğunu düşünmüştür²⁰. aban erê-taşı fonetik varyasyonu olan aban arê ifade biçimiyle de tanınmaktadır. Taşın ismindeki erê ya da arê kelimelerinin hem kartal anlamıyla ismi nitelediği hem de mastar kullanımıyla hamile olmak- anlamına gelen fiili nitelediği belirtilir. erê ya da arê kelimelerinin iki şekilde de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir²¹. Bilim insanlarının görüşleri iki anlamı taşıyan erê kelimesinin hem “hamile kalma” (hamilelik) hem de “kartal” anlamlarına gelen bir homonim (eş sesli) sözcük olabileceği yönünde birleşmektedir.²² Koubková, iki anlama gelen bu kelimenin aslına bakıldığında tek başına bir argümanı temsil edemeyeceğini belirtir. Thompson’ın aetit taşı ile Mezopotamya’daki aban erî arasında iddia ettiği gibi direkt bir bağlantıya inanmamaktadır. Fakat Akadca erû homonim kelimesini tek başına bile dikkate değer bulur.²³ Diğer yandan bu görüşler dışında Stol, aban erê-taşını doğum metinlerini içeren verilerde bulamadığının altını çizerken²⁴, Böck de bu taşın varlığına dair izleri medikal metinlerde ya da tıp konularını içeren korpuslarda bulamadığını belirtmiştir.²⁵ Taşın isiminde yer alan erû kelimesinin homonim olarak geçtiği farklı metin yerleri şuan için kısıtlıdır. Kartal-taşının kullanımına dair yorumlamalar Etana Efsanesi üzerinden yapıldığı için söz konusu mitin açıklanması uygun görülmüştür.

Mitolojik Öge Olarak Kartal-taşı Kullanımı

Etana Efsanesi’nde geçmekte olan kartal sembolizminin kartal-taşını yorumlamada kullanılabileceği düşünülmüştür. Etana Efsanesi’nde *Kartalın Uçuşu* adlı bir bölüm mevcuttur ve bu bölüm bir motif olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümdeki anlatının, Kiş şehrinin efsanevi sayılan kral hikâyesi ile birleştirilerek oluşturulduğu düşünülmektedir. Efsanesinin korunmuş olan versiyonları Eski Babil, Orta Asur ve Yeni Asur Dönemine tarihlendirilmiştir (yak. MÖ 1900-700).²⁶ Efsane, Kiş şehrinin kuruluşuyla ilgili satırlarla başlar. Hikâyede açık olan noktalardan Etana’nın tanrılar tarafından seçilerek Kiş şehrinin kralı olduğunu anlıyoruz. Etana’nın karısının çocuğu olmamaktadır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinden ve kırık olan parçalardan Etana’nın karısının rüyasında şammu şa alâdi’yi (doğum bitkisi)²⁷

(aban erê) gündeme geldiğinde koruyucu işleve sahip olan amulet taşlarının akla geleceği düşünülmektedir. Düşük yapmadan korunmak için amulet taşlarının kullanımlarına dair talimatları içeren çeşitli prosedürler bulunur. Stol, 2000: 49 vd; Boncuk dizileri halinde hazırlanacak amuletlerde geçen erû/aban erî (URUDU) “bakır(-boncuk)” olarak ele alınmıştır ve bu bakır boncukların “gümüş, altın, bakır, kalay” gibi metallerle birlikte kullanıldığı bilgisi verilmiştir. Bkz. Schuster-Brandis, 2008: 452.

²⁰ Thompson’ın aban erê-taşını değerlendirirken dikkatini daha çok “batriyoidal hematit” üzerine yoğunlaştırdığı anlaşılmaktadır. Batriyoidal ifadesi cevherlerin dış görünüşüyle ilgili olup, içinde başka bir taşı daha bulundurması anlamındadır. Bkz. DACG: 104-107 vd; Ayrıca bkz. Thompson, 1933.

²¹ Reiner, 1995: 123.

²² Reiner, 1995: 124; Ayrıca bkz. DACG: 105-106; Böck, 2009: 270; Reiner, 1995: 123-124; Stol, 2000: 51; Koubková, 2017: 378-379.

²³ Koubková, 2017: 378-379.

²⁴ Stol, 2000: 51 (dipnot: 21).

²⁵ Böck, 2009: 270 (dipnot: 32).

²⁶ Alster, 1989: 81-83; Dalley, 2000: 189 ve 198-199; Böck, 2009: 268; Koubková, 2017: 371.

²⁷ Doğum bitkisinin, Etana Efsanesiyle ve kartal-taşıyla nasıl bir bağlantısı olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Koubková’ya göre doğum bitkisi söz konusu mitle ve kartal-taşıyla hiç de yabancı olmayan bir ilişki içerisindedir. Etana’nın gökyüzüne çıkmasının ana amacı doğum

gördüğünü ve bu bitkinin ona yardımcı olabileceğini anlıyoruz. Dolayısıyla Etana bitkiyi getirmek için harekete geçmiştir.²⁸

Buraya kadar anlattığımız kısa bölümden sonra anlatı aniden bir ağacın tepesinde yaşayan kartal ile ağacın köklerinde yaşayan yılan²⁹ dönmektedir. Bu bölümde anlatılan olaylar iç içe geçmiş iki bölüm halindedir. İlki kartal ve yılanın birlikte yaşadığı bölümdür. İkincisi ise Etana'nın kartal tarafından gökyüzüne/cennete taşınması bölümüdür. Her iki hayvan birlikte yaşama konusunda anlaşma yapsalar da bu birliktelik bozulur ve kartal yılanın yavrularını yer. Böylelikle arkadaşlık biter.³⁰ Ailesine zarar geldiği için intikam almak isteyen yılan Güneş Tanrısı Şamaş'a seslenir ve ondan yardım ister. Yılan, kartala kurnaz bir yolla hiç beklenmedik bir anda saldırır ve kartalın tüylerini koparır. Bu sefer de zarar gören kartal Tanrı Şamaş'dan yardım ister. Tanrı zaten yılanı yardımda bulunduğu kartala da destek olması için Etana'yı yönlendirir. Etana kartala yardımcı olur ve eski kuvvetine kavuşup, kanatları iyileşene kadar ona göz kulak olur. İyileşme neticesinde kartal bir ödül olarak Etana'yı gökyüzüne çıkarır ve orada doğum bitkisini bulmasını sağlar. Anlatıda doğum bitkisinin nerede olduğu ve neye benzediği bilgisine yer verilmez. Bu noktadan sonra tabletler kırıktır ve hikâyenin geri kalanını öğrenmemiz zorlaşmaktadır. Ancak bu girişimde başarılı olduğu düşünülür çünkü Sumer Kral Listesi'nde Etana'nın oğlu Balih kral olarak kayıt edilmiştir.³¹

Antikçağ Yazarlarına Göre Kartal-taşının Kullanımı

Antikçağ'da mineraloji alanına dair bilgileri Aristoteles'ten (MÖ 384-322) itibaren öğrenebilmekteyiz. Aristoteles'in *Meteoroloji* isimli eserinin üçüncü kitabında minerallerin oluşumlarıyla ilgili bilgilerin yer aldığı bilinmektedir. Diğer taraftan Aristoteles'in öğrencisi Theophrastus (MÖ 317-287) taşları ele alan başlı başına bir eser yazmıştır³². Doğa bilimci Theophrastus'un *Taşlar Üzerine* adlı eserinde doğurma/üretme gücüne sahip bir taşdan söz edilir

bitkisini elde etmektir. Doğum bitkisi anlamında şammu şa alâdi, doğurmak- anlamına gelen (w)alâdum filinden türetilmiştir. Koubková'nın hipotezine göre gebe kalmak veya hamile olmak fiilleriyle ilişkilendirilmiş olan erû kelimesi doğum bitkisinin elde edilmesi yolunda bir arabulucudur. Bundan dolayı kartal, efsanenin her iki bölümünde de sadece bir anlatı düzeyinde kalmaz aynı zamanda sembolik bir bağlamla da ilişkilendirilmiştir. Koubková, 2017: 379; Ayrıca bkz. Horowitz, 1990; Eski Mezopotamya'da kartal kuşunun sembolizmde kullanıldığı örnekler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ay Arçın, 2019.

²⁸ Dalley, 2000: 190 ve 198-200; Koubková, 2017: 372-373.

²⁹ Efsanede yer alan yılanın sembolik bir anlamla kartal-taşı ile nasıl bir ilişkisi olabileceği konusunda Böck şöyle bir yorumda bulunmuştur: Sürünerek ilerleyen yılan, anne karnında doğmak üzere olan bebeğin metaforudur. Yılan metaforu doğum efsunlarını içeren metin verilerinde bulunmaktadır ve çoğu kişinin aşına olduğu Gilgameş Destanı'ndaki "yaşam, doğum, gençlik bitkisiyle bağlantılıdır. Böck, 2009: 268; Gilgameş Destanı'nda "ölüm" ve "ölümsüzlük" arayışı kavramlarının ağırlık kazandığını biliyoruz. Gilgameş on birinci tablette geçen anlatıya göre tufandan kurtulan Utanapistim'i bularak ölümsüzlük sırrını öğrenmek ister fakat öğrenemez. Ancak Utanapistim'in karısı Gilgameş'in eli boş gitmesine razı olmaz ve onu uzun ömre sahip edecek bir bitkiden bahseder. Gilgameş söz konusu bitkiyi elde etmeyi başarsa da bir yılan onu kapar. Bkz. Bottéro, 2015: 188-210.

³⁰ Böck, 2009: 268-269; Koubková, 2017: 373; Dalley, 2000: 191-192.; Hooke'un eserinde anlatılan söz konusu mitte kartal "kalbine kötülük düşen" ve "ant bozan" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Hooke, 2015: 73.

³¹ Dalley, 2000: 192-200; Alster, 1989; Böck, 2009: 269; Koubková, 2017: 376.

³² Aksoy, 2018: 14-15.

fakat taşın adı net bir şekilde belirtilmez. Diğer Antikçağ yazarlarının verdiği bilgilere göre bu taş kartal-taşı ismiyle geçmektedir ve taşın başka çeşitleri de bulunur. Kartal-taşını el işçiliğinde kullanan ustalar onu daha iyi tanır. Kartal-taşının üzerinde farklı işlemler yapılır örneğin taş işlemeciliği yapan kişiler kesme veya oyma gibi teknikler kullanır. Taşın üstünde işlem yapılması zordur ve bazen sert aletler kullanır.³³

Hekim ve farmakoloji bilgini Dioskorides (yak. MS 40-90) *De Materia Medica*³⁴ adlı eserinin “Aetites Lithos” başlığı altında kartal-taşını ele almıştır. Dioskorides’in verdiği bilgilere göre kartal-taşı sol kolun etrafına bağlanır. Bu şekilde kullanıldığında hassas olan rahim tarafından düşüğü önler. Doğum gerçekleştiği esnada koldan alınarak kalça etrafına bağlanır. Bu şekilde bağlanarak kullanıldığında doğum ağrısız gerçekleşir. Kartal-taşının düşüğü önlemesi ve doğuma yardımcı olması dışında farklı alanlarda da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin kartal-taşı ekmeğin içerisine konularak bir kişiye sunulursa o kişinin hırsız olup olmadığı ortaya çıkar. Hırsız çiğnediği ekmeği yutamaz. Diğer bir uygulamada ise hırsızın yalanını ortaya çıkarmak için etle birlikte haşlanan kartal-taşı kullanılır. Hırsız kartal-taşıyla birlikte haşlanan eti yutamaz. Kartal-taşı doğruluk ve gerçeklik kavramları dışında da kullanılmıştır. Örneğin kartal-taşı küçük parçalar halinde dövülerek balmumu merhemi hazırlamak için kullanılmıştır. Hazırlanan bu merhem in epilepsiye büyük oranda yardımcı olacağı düşünülmüştür.³⁵

Doğa bilimci olan Yaşlı Plinius’un (MS 23-79) *Doğa Tarihi* isimli eserinde kartal-taşı hakkındaki bilgiler “Aetites” başlığı altında açıklamıştır. Kartal-taşının sahip olduğu ün zamanla kazandığı bir özelliktir. Yaşlı Plinius kendi eserinin onuncu kitabında bu taşın kartalların yuvalarında bulunduğunu belirtmiştir. Söz konusu taş eril kartal-taşı ve dişil kartal-taşı olarak iki türde bulunur. Kartal-taşları olmaksızın kartalların yavru yapamayacağına, yeni bir yavruyu hayata getiremeyeceğine inanılmıştır.³⁶ Kartal-taşı kurban edilmiş hayvanların derilerine sarılarak kullanılırdı. Kadınlar tarafından hamilelik esnasında düşüğün önlenmesi için amulet biçiminde takılırdı. Doğum

³³ Theophrastus taşla ilgili bilgiyi verirken “bu doğruysa” şeklinde temkinli bir ifade kullanır. Theophrastus taşların üretici güçlerini önem vererek belirtirse de belirsizlik ifadesi kullanmasından ötürü onun bu konuda şüpheli olduğu anlaşılmaktadır. Caley ve Richards eski inanışlara göre hamilelikle ilgili taşların içlerinde barındırdıkları farklı maddeler nedeniyle bir üretim süreci içerisinde olmasından dolayı insanların onları hamilelik-taşı olarak gördüklerini belirtmiştir. Caley – Richards, 1956: 46, 68-69.

³⁴ Eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ataç – Yıldırım, 2004.

³⁵ Osbaldeston – Wood, 2000: 823.

³⁶ Yaşlı Plinius kartal-taşının dört çeşidinin olduğunu belirtir. Birincisi dişil kartal-taşıdır ve Afrika’da bulunur. Küçük ve yumuşaktır. Sanki içinde beyaz bir balçık taşır ve parçalanmaya eğilimlidir. İkincisi eril kartal-taşıdır ve Arabistan’da bulunur. Serttir ve kırmızımsı bir görünüme sahiptir. Üçüncüsü Kıbrıs’ta bulunur ve beyaz renklidir. Görünümü geniş ve uzundur. İçinde kum benzeri küçük nodüller mevcuttur. Tek bir dokunuşla bile ufalanacak kadar yumuşaktır. Dördüncüsü akarsularda bulunur, beyaz ve yuvarlaktır. Plin. HN: XXXVI.39.149; Plin. HN: XXXVI.39.150; Günümüzde bazı araştırmacılar Yaşlı Plinius’un eserinde kartal-taşlarına dair çizmiş olduğu profil üzerine birtakım fikirler yürütmüştür. Taşın tasvir edilen görünümüne göre mineraloji terminolojine en uygun olan taş türlerinin yapısında demir cevheri yüksek olan hematit, siderit ya da limonit olabileceği düşünülmektedir. Thompson, 1933; Bromhead, 1947; Barb, 1950: 318 (dipnot: 5); Caley – Richards, 1956: 69; Manutchehr-Danai, 2009: 337; Duffin – Davidson, 2011: 7; Duffin, 2012: 190-191; Duffin, 2013: 222.

esnasında kartal-taşından yapılan amulet çıkarılmamalıdır aksi takdirde rahim sarkması meydana gelir. Diğer taraftan doğum esnasında çıkarılmazsa doğum sorunsuz gerçekleşir. Kadınlar dışında dört ayaklı canlılar için de kartal-taşı kullanılmıştır.³⁷

Orta Çağ'da Kartal-taşının Kullanımı

Orta Çağ'da kartal-taşının kullanımıyla ilgili kısma geçmeden önce söz konusu dönemde içerdiği bilgilerle mineraloji alanına tesir eden önemli bir eserden bahsetmek yararlı olacaktır. Aksoy tarafından transkripsiyon edilen ve değerlendirilen Aristoteles'e atfedilmiş *Kitâbu'l-Ahcâr*³⁸ adlı eser İslâm bilim tarihinde mineraloji alanına yönelik ilk ve temel bir başvuru kaynağıdır. Eserin Aristoteles'e ait olmadığı kabul görmektedir. Yazarının kim olduğu noktasında kesin bir bilgi mevcut değildir.³⁹ Taşlar hakkında kıymetli bilgiler içermesinden dolayı eserin Latince çevirileri Orta Çağ'da minerallerle ilgili araştırma yapanlar üzerinde etki bırakmıştır. Etkilenen kişiler arasında Albertus Magnus'un (yak. 1206-1280)⁴⁰ yer aldığı bilinmektedir.⁴¹ *Kitabu'l-Ahcâr*'da doğumu kolaylaştıran bir taşın söz edilir ve taş hakkında şu bilgiler verilir: "İçinde başka bir taş olan bir taş vardır; kimuldatıldığında içindeki de hareket eder. Bu taş Hindistan'dan çıkar. Kadınların doğumunu kolaylaştırır."⁴² Doğuma yardımcı olan taş hakkındaki diğer bilgiler ise şu şekildedir:

"İçinde bir diğeri bulunan bir taştır. Bu taş, onun içinde hareket eder ve sesi işitilir. [Dişi] kartalın yumurtlaması zor olur ve erkek kartal bunu anlarsa Hindistan'a gider. Bu taşı yüklenerek dişinin altına koyar. Dişi kartal o zaman yumurtlar. Hintliler onu kullanır ve bilir."⁴³

Orta Çağ'da "evrensel doktor" unvanına sahip olan Albertus Magnus'un *Mineraller Kitabı* adlı eserinde kartal-taşı "Echites" başlığı altında değerlendirilmiştir. Kartal-taşı en değer gören taşların başında yer almıştır. Kartal-taşı koyu kırmızı bir renge sahiptir ve pek çok çeşidi okyanus kıyılarında bulunur. Ele alınıp sallandığında içinde barındırmış olduğu diğer taşlar tıngırdar. Bunun yanı sıra İran'da bulunanları da vardır. Kartallar bu taşı alarak yuvalarında bulunan yumurtaların arasına yerleştirir. Kartal-taşı sol kola takılarak kullanıldığında hamile kadınları güçlendirdiğine inanılmıştır. Taşın düşüğü önlediği ve doğum esnasında oluşacak birtakım problemleri azalttığı düşünülmüştür. Kartal-taşı hamilelikle ilgili konular dışında da kullanılmıştır. Örneğin sık sık geçirilen epilepsi krizlerini önlediği belirtilir. Eserde kartal-taşının Keldanî geleneklerine göre ilginç bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir. Bir kişi gıda zehirlenmesi geçiriyorsa kartal-taşı o kişinin yemeğinin içerisine konulur. Taşın yemeği koruduğuna inanılır. Taş yemeğin içinden çıkarılınca yemek tekrardan yenilebilir. Bunun dışında bir kişinin zehirleyici olduğu düşünülüyorsa kartal-taşı şüpheli her kimse onun yemeğinin içine atılır. Şüpheli kişi yemeği yediği zaman hemen boğuluyorsa o

³⁷ Plin. HN: XXXVI.39.150; XXXVI.39.151

³⁸ Aksoy, 2018; Kitabın tanıtımı ve değerlendirmesi için ayrıca bkz. Şahinbaş-Erginöz, 2020.

³⁹ Aksoy, 2018: 109.

⁴⁰ Albertus Magnus hakkında bir değerlendirme için ayrıca bkz. Dönmez, 2007.

⁴¹ Aksoy, 2018: 45-48.

⁴² Aksoy, 2018: 109.

⁴³ Aksoy, 2018: 130; Farklı kültürler içerisinde bulunan kuşlar ve taşlar hakkında ayrıca bkz. Duffin, 2012.

kişi suçludur. Kişi suçsuzca kartal-taşı yemeğin içine konulsa bile o yemeği yiyebilir.⁴⁴

Kartal-taşının Günümüzdeki Yansımaları

Kartal-taşının kadınları düşük yapmaktan koruyacağına, hamilelik süresince oluşacak problemleri gidereceğine ve doğumu kolaylaştıracağına inanılmıştır. Kartal-taşının bu özelliklerle anılmasına dair bilgiler çoğu kişiye yadsınamayacak kadar enteresan gelmektedir. Kartal-taşının Avrupa ülkelerinde en azından birinci yüzyıldan on sekizinci yıla kadar kabul görerek kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁵ Düşüğü önlemek için amulet biçiminde takılan farklı taşlar günümüzde hâlâ Avrupa ülkelerinde kullanılmaktadır⁴⁶. Örneğin Alman folklorunda *Adlerstein* (kartal-taşı) ya da *Klapperstein* (tıkırdayan-taş) adıyla geçen bir taşın varlığı bilinmektedir.⁴⁷ Günümüzde insanlar kartal-taşının eskiçağ örneklerinde görüldüğü gibi kartallarla ilgili olan efsanelere inanmamaktadır. Ayrıca taşın büyü ve tıbbi özelliklerine dair inanç artık geçerliliğini korumamaktadır. Kartal-taşı kültürler içerisinde girerek gelenekselleşmiştir veya kültür içerisinde harmanlanmıştır. Yine de kartal-taşa inanan bazı kültürlerin olabileceği unutulmamalıdır⁴⁸. Bilim insanları kartal-taşını mineralojik açıdan ele alırken genellikle hematit ve türleri üzerine yoğunlaşmıştır. Eskiçağlardaki insanlar hematitin büyü güçlere sahip olduğuna inanırdı. Hematitin doğasında taşımış olduğu büyü özelliğe dair inanç Antik Roma'da ve sonrasında Orta Çağ'da devam etmemiştir. Daha sonraki dönemlerde ise hematit düşük yapmayı önlemek ve hamile kalmayı kolaylaştırmak için kullanılmıştır. Hematit, kan-taşı olarak da adlandırılmıştır ve yaralarla ilgili problemlerde tercih edilmiştir.⁴⁹

Değerlendirme

Yaşamın devam edebilmesi adına hamilelik ve doğumla ilgili konular her zaman önem arz etmiştir. Eskiçağlarda yaşamış uygarlıklar hamilelikle ilgili oluşan problemlere çözüm üretmeye çalışmıştır. Uygarlıklar farklı materyallere çeşitli anlamlar yüklemiştir. Hakkında fazlaca araştırmalar yapılan ve popüler olarak tanınanı ise kartal-taşıdır. Farklı kültürlerin inanç sistemi içerisinde yer aldığı anlaşılan kartal-taşı hakkında verilen bilgilere göre zamanla kullanım alanları genişlemiş ve değişmiştir. Kartal-taşı genellikle bir aetit olarak ele alınır ve içinde jeot bulunan bir nodül olarak tanımlanır. Jeotun içerisinde farklı küçük parçacıklar yer alır ve sallandığında içinden gelen ses duyulur. Bu yapısal özellik ise anne karnındaki bebek ile ilişkilendirilmiştir ve hamilelikle ilgili problemlere çare olacağı düşünülmüştür. Mezopotamya'da kullanıldığı düşünülen kartal-taşı hakkında araştırmalar aban erê-taşı üzerinden yapılmıştır. Taşın isminde yer alan erê sözcüğünün hem kartal hem de hamile olmak anlamlarına gelmesinden dolayı araştırmacılar bu sözcüğün homonim kullanıma sahip olduğu yönünde ortak bir görüş içerisinde olmuştur. Taşın bilindiğine dair tartışmalar ise daha çok mitolojik bir öge olan

⁴⁴ Wyckoff, 1967: 87-88.

⁴⁵ Bromehead, 1947; Duffin, 2013; Koubková, 2017: 378; Podgorny, 2017.

⁴⁶ Caley – Richards, 1956: 69.

⁴⁷ Stol, 2000: 50.

⁴⁸ Bromehead, 1947: 18.

⁴⁹ Barb, 1950: 318 (dipnot: 5).

Etana Efsanesi üzerine yapılmıştır. Sadece bu örnek taşın Mezopotamya'da kullanıldığına dair görüşleri kanıtlanamamaktadır ve farklı metin yerleri şuan için yeterli görünmemektedir. Yeni araştırmalar ile yapılacak olan filolojik yayınlarla birlikte taş hakkındaki mevcut bilgiler güncellenecektir ve taş yeniden yorumu açık olacaktır.

Antikçağ'a gelindiğinde kartal-taşı hakkında daha fazla bilginin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Antikçağ yazarlarının verdiği bilgilere göre bu taşın çeşitleri bulunur. Ayrıca kullanım alanlarına dair bilgiler geniştir. Temelde bu taş düşüğü önlemek ve doğumu kolaylaştırmak için kola ya da kalçaya amulet biçiminde takılmak suretiyle kullanılmıştır. Bu kullanım şeklinin dışında doğruluğun gün yüzüne çıkması, şüpheli durumların giderilmesi ve epilepsi krizleri için de tercih edilmiştir. Ayrıca kaynakların verdiği bilgilere göre bu taşın sürekli kartalla ilgili bir anlatıyla gündeme gelmesi dikkati çekmektedir. Kartal-taşının Antikçağlardan başlayarak Avrupa'da en azın on sekizinci yüzyıla kadar kullanıldığı ve hâlâ gelenek içerisinde yer aldığı düşünüldüğünde taşın uzun bir geçmişe sahip olduğu anlaşılacaktır. Taşın kültür içerisinde gelenekselleşmiş olacağı düşünülebilir. Bilim insanları kartal-taşının mineralojideki karşılığının hematit, limonit veya siderit olacağına dair birlik içerisinde. Jeologlar ve mineraloglar tarafından hâlâ analiz edilmeye devam eden bir taş türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kartal-taşının disiplinler arası bir çalışmayla yeniden değerlendirmeye alınabileceği noktası göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynaklar ve Kısaltmalar

- AHw:** VON SODEN, W., 1959-1981. *Akkadisches Handwörterbuch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- AKSOY, G., 2018. *Aristoteles'in Taşlar Kitabı (Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlis)*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- ALBAYRAK, İ., 2016. "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015 Bildiri Kitabı, Salihli 2016.
- ALSTER, B., 1989. "The Textual History of the Legend of Etana The Legend of Etana: A New Edition by J. V. Kinnier Wilson", *JAOS*, 109/1, ss. 81-86.
- AY ARÇIN, S., 2019. "Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında MUŞEN / İŞŞÜRÜ "Kuş" ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme", *TOD*, 12/XXXIX, ss. 483-527.
- ATAÇ, A. – R. V. YILDIRIM, 2004. "Osmanlı Hekimleri ve Dioskorides'in "De Materia Medica"sı", *OTAM*, 15, ss. 257-269.
- BARB, A. A., 1950. "The Eagle-Stone", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 13, 3/4, ss. 316-318.

- BOTTÉRO, J., 2015. *Gılgamış Destanı Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, Çev.: Orhan Suda, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BÖCK, B., 2009. "Proverbs 30: 18-19 in the Light of Ancient Mesopotamian Cuneiform Texts", *Sefarad*, 69/2, ss. 263-279.
- BROMEHEAD, C.N., 1947. "Aetites or the Eagle-stone", *Antiquity*, 21/81, ss. 16-22.
- CAD:** "The Assyrian Dictionary Volume 4 E", 1958. *The Assyrian Dictionary of the University of Chicago*, C. IV, Ed.: A. Leo Oppenheim, Erica Reiner, Michael B. Rowton, Elizabeth Bowman, The Oriental Institute, Chicago.
- ÇEÇEN, S. - H. EROL, 2018. "Kültepe'den Değişik Bir Ticari Mal Listesi (Kt n/k 1697)", *ArAn*, 12/2, ss. 53-75.
- CALEY, R. – J. F. C. RICHARDS, 1956. *Theophrastus on Stones Introduction, Greek Text, English Translation, and Commentary*, The Ohio State University, Columbus, Ohio.
- CDA:** "Concise Dictionary of Akkadian", 2000. Ed. Jeremy Black, Andrew George, Nicholas Postgate, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- DACG:** THOMPSON, R. C., 1936. *A Dictionary of Assyrian Chemistry and Geology*, Oxford University Press, Oxford.
- DALLEY, S., 2000. *Myths from Mesopotamia Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*, Oxford University Press, Oxford.
- DÖNMEZ, S., 2007. "Albertus Magnus ve Bir Bilim Olarak Etik", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 7/1, ss. 27-44.
- DUFFIN, C. J. – J. P. DAVIDSON, 2011. "Geology and the dark side", *Proceedings of the Geologists' Association*, 122/1, ss. 7-15.
- DUFFIN, C. J., 2012. "A Survey of Birds and Fabulous Stones", *Folklore*, 123/2, ss. 179-197.
- DUFFIN, C. J., 2013. "Some early eighteenth century geological *Materia Medica*", *A History Geology and Medicine*, Ed.: C. J. Duffin, R.T.J. Moody, C. Gardner-Thorpe, The Geological Society, London, ss. 209–233.
- ELIADE, M., 2009. *Dinler Tarihine Giriş*, Çev.: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- HOOKE, S.H., 2015. *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev.: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- HOROWITZ, W., 1990. "Two Notes on Etana's Flight to Heaven", *Orientalia, NOVA SERIES*, 59/4, ss. 511-517.
- HOROWITZ, W., 1992. "Two Abnu šikinšu Fragments and Related Matters", *ZA*, 82/1, ss. 112–122.
- KAÇAR, A., 2019. "Eski Mezopotamya Kültüründe Tılsım İnanışı ve Bazı Tılsımlı Objeler", *ArAn*, 13/1, ss. 69-81.
- KOUBKOVÁ, E., 2017. "Fortune and Misfortune of the Eagle in the Myth of Etana", *Fortune and Misfortune in the Ancient Near East Proceedings of*

- the 60th Rencontre Assyriologique Internationale at Warsaw 21–25 July 2014, Winona Lake, Indiana 2017.
- MANUTCHEHR-DANAI, M., 2009. *Dictionary of Gems and Gemology*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- MSL X:** LANDSBERBER, B. - E. REINER - M. CIVIL, 1970, *The Series HAR-ra= hubullû: Tablets XVI, XVII, XIX and Related Texts (MSL 10)*, Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, Rome.
- OSBALDESTON, T.A. - R.P.A. WOOD, 2000. *Dioscorides Being an Herbal with Many Other Medicinal Materials Written in Greek in the First Century of the Common Era a New Indexed Vertion in Modern English by TA Osbaldeston and RPA Wood*, Ibdis Press, Johannesburg South Africa.
- Plin. HN** (Pliny Historia Naturalis) = Pliny The Elder, 1962. *Natural History, Vol. X, Books 36-38*, Çev.: D. E. Eichholz, Harvard University Press, Cambridge.
- PODGORNY, I., 2017. "The name is the message: eagle-stones and materia medica in South America", *Geology and Medicine: Historical Connections*, Ed.: C. J. Duffin, C. Gardner-Thorpe, R.T.J. Moody, The Geological Society, London, ss. 195-210.
- POSTGATE, N., 1997. "Mesopotamian Petrology: Stages in the Classification of the Material World", *Cambridge Archaeological Journal*, 7/2, ss. 205-224.
- REINER, E., 1995. *Astral Magic in Babylonia*, American Philosophical Society, Philadelphia.
- SCHUSTER-BRANDIS, A., 2008. *Steine als Schutz- und Heilmittel Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. v. Chr.*, Ugarit-Verlag (AOAT 46), Münster.
- SİMKÓ, K., 2015. "The Magical Potential of Stones Used for Cylinder Seals: New Manuscripts of the Text Known from BAM 194 VIII' 9'-14'", *Iraq*, 77, ss. 203-213.
- STOL, M., 2000. *Birth in Babylonia and the Bible Its Mediterranean Setting*, STYX Publications, Groningen.
- ŞAHİNBAŞ-ERGİNÖZ, G., 2020. "Aristoteles'e Atfedilen Bir Mineraloji Kitabı ve Bilim Tarihindeki Yeri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 21/2, ss. 445-448.
- THOMPSON, R. C., 1933. "On Some Assyrian Minerals", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 4, ss. 885-895.
- WYCKOFF, D., 1967. *Albertus Magnus The Book of Minerals Translated by Dorothy Wyckoff*, Clarendon Press, Oxford.
- YILDIRIM, N., 2013a. "Kültepe Metinlerinde Geçen Altın Süs Eşyaları", *History Studies*, 5/3, ss. 255–267.
- YILDIRIM, N., 2013b. "Kültepe Metinlerinde Geçen Asurlu Tüccarlara Ait Altından Kült Eşyaları", *AÜDTCFD*, 53/2, ss. 327-343.